

Mletačka “Nova stečevina”: prostor i demografija

Bilonić, Nikola

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:746913>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Završni rad

Mletačka “Nova stečevina”: prostor i demografija

Nikola Bilonić

Split, 2024.

Sveučilište u Splitu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Mletačka “Nova stečevina”: prostor i demografija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Nikša Varezić

Student: Nikola Bilonić

Split, 2024.

Sadržaj:

Prvi Morejski rat je bio sukob iz kojeg je Mletačka Republika izašla s relativno malo gubitaka, kako se većinom vodio na osmanskim teritorijima. A osvojeni teritorij, „*acquisto nuovo*“ koji je Mletačka Republika dobila prema odredbama Karlovačkog mira 1699. je bio upravo ono što je Mlečanima trebalo da učvrste svoj položaj u Dalmaciji. S novoosvojenim teritorijem dolazi i novo morlačko stanovništvo, koje doseljava s osmanskih prostora.

U ovom radu ću prikazati prilike kojim je stečen, tj. pobjedom za vrijeme Prvog morejskog rata. Osvrnut ćemo se i na „Mali rat“ koji je trajao od 1714. do 1718. jer je itekako imao utjecaja na isti prostor. Nadalje, prikazati ću prostor „nove stečevine“ i kuda su išle njene granice, kao i prirodne karakteristike tog područja. Moramo poznavati prostor na kojem su Morlaci živjeli da bismo mogli detaljnije shvatiti njihov svakodnevni život. Sljedeće ćemo pozabaviti pitanjem migracija, uzimajući za primjer lokalne sredine za bolji prikaz situacije. Sljedeći migracije doći ćemo do harambaša i serdara, koji nas dovode do pitanja autonomije morlačkih zajednica. A samim time za kraj dolazimo do mletačkog administrativnog sustava i funkcije generalnog providura Dalmacije.

Ključne riječi: Morlaci, Mletačka Republika, Osmansko Carstvo, Prvi morejski rat, generalni providur, dalmatinsko zaleđe

Summary:

The First Morean War was a conflict from which the Republic emerged with relatively few losses, as it was mostly fought on Ottoman territory. The conquered territory, the 'acquisto nuovo,' which the Venetian Republic gained under the provisions of the Treaty of Karlowitz in 1699, was precisely what the Venetians needed to solidify their position in Dalmatia. With the newly acquired territory came a new Morlach population, migrating from Ottoman lands.

In this paper, I will present the circumstances under which it was acquired, that is, through victory during the First Morean War. We will also touch upon the 'Small War,' which lasted from 1714 to 1718, as it had a significant impact on the same area. Furthermore, I will describe the area of the 'new acquisition' and where its borders lay, as well as the natural characteristics of the region. We must understand the space in which the Morlachs lived to gain a deeper understanding of their daily lives. Next, we will address the issue of migration, using local communities as examples for a clearer depiction of the situation. Following the migrations, we will arrive at the harambaša and serdars, which lead us to the question of autonomy within Morlach communities. Finally, we will examine the Venetian administrative system and the role of the general *provveditore* of Dalmatia

Keywords: Morlachs, Venetian Republic, Ottoman Empire, First Morean War, General Provveditore, Dalmatian Hinterland

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Ratne prilike krajem 17. st	1
2.1 Prvi Morejski rat (1684. – 1699.)	1
2.2 Drugi Morejski rat(1714. - 1718.)	4
3. Prostor “Nove stečevine”	5
3.1 Granice	5
3.2 Reljef i geografska slika	6
3.3 Podjela zemlje	7
4. Narod	7
4.1 Novodoseljenici	7
4.2 Stočarstvo i poljoprivreda	8
4.3 Vojna služba	9
4.4 Obrazovanje	9
4.5 Trgovina	10
4.6 Ishrana	11
5. Migracije	11
4.1 Migracije na području Sinjske krajine	11
4.2 Dolazak Poljičana	13
4.3 Dolazak Hercegovaca	14
5. Religija	15
5.1 Pitanje vjeroispovijesti	15
6. Administracija	16
6.1 Samouprava sela	16
6.2 Generalni providur	18
7. Zaključak	18
8. Popis literature	19
9. Popis ilustracija	19

Sažetak

1. Uvod

Cilj ovog rada je ukazati na situacije prilikom kojih je se vukla linija razgraničenja *Grimani*, granice koje je ona definirala i ljude koji su živjeli i doselili unutar tih granica. Pri svemu tome moramo se dotaknuti ratnih prilika, dakle Velikog Bečkog ili Velikog Turskog rata krajem 17. Stoljeća i Drugog orejskog, poznatog i pod nazivom Sinjski rat, početkom 18. stoljeća te nemira na granici koji su vladali u međuvremenu. Granice dakako ne znače ništa bez objašnjenja značaja zemlje koju omeđuju i njezinih prirodnih karakteristika poput krajobraza, prirodnih resursa i naseljenosti. Kontinuirana naseljenost je bitan čimbenik kada se sagledava povijest nekog prostora, tako da pozornost moramo obratiti i na narode koji su tu već bili naseljeni kao i na nove doseljenike koji su bili ratom primorani doći. Sagledati povijest tih doseljenika, Morlaka, se može proučavajući njihovu svakodnevicu, običaje, generalno način života, ali i njihovu ključnu ulogu u obrani tih istih graničnih područja na koja su doselili. Religija je dakako bitan aspekt svakog naroda i zajednice, tako da moramo promotriti kako je tekla integracija i da li je bila potpuna ili ne. Kada govorimo o integraciji Morlaka moramo biti svjesni i da je njihov naziv u direktnoj korelaciji s njihovim socio-ekonomskim statusom, kao i s etničkim te istražiti u kakvim su prilikama oni živjeli. A valja istražiti institucije koje su bile tu da provode zakone i ispoštuju posebne statute koje su Morlaci uživali, institucije koje su već otprije postojale, kao i one novonastale pod utjecajem odredbi još iz vremena *Regnum Croatiae et Dalmatiae*, po predlošku mletačke administracije, iz običajnog prava i iz ostataka osmanske uprave.

2. Ratne prilike krajem 17. st.

2.1 Prvi Morejski rat (1684. – 1699.)

Razlog stupanja Mletačke Republike u rat valja tražiti još prilikom Zemuničkog incidenta u travnju 1682. u kojem se očituje nemir na graničnim područjima. U ovom su slučaju osmanski vlasnici zemlje pod vodstvom osmanskog Hasan-bega, brata ličkog sandžakbega Muhameda Durakbegovića, došli na područje koje im je prilikom razgraničenja pripalo s namjerom da otjeraju mletačke Morlake i nasele osmanske. Popalili su im kolibe i pokušali im otjerati stoku, a samim time i mještane. Nakon nekog vremena je došlo i do oružanog sukoba pri kojem je

ubijen Hasan-beg i 117 njegovih ljudi, a s druge strane 12 kršćana koji su iz okolice došli pomoći. O ovom sukobu mletačka je nuncijatura 23. rujna izvijestila Senat u kojem se u narednom danu raspravljalo što treba učiniti. Generalni providur Lorenzo Dona pokušao je podmićivanjem lokalnih činovnika spriječiti da se vijest o incidentu proširi, ali neuspješno.¹ Pod prijetnjom velikog vezira Kara Mustafe, osvetom i novim ratom i s glasinom o planovima za Klis, mletački Senat vraća dalmatinske vojnike podrijetlom s *Terraferme*, tj teritorija u zaleđini Venecije, u domovinu i 31. listopada osmanskoj Porti, svojevremenoj centralnoj vladi, javlja kako Republika ne stoji iza tog incidenta i ne želi ratni sukob. 13. veljače javljeno je da bosanski paša Ahmed u Beograd šalje pšenicu i kukuruz. Senat 18. veljače potvrđuje nuncijaturi da je sultan Mehmed IV. još u jesen 1682. u Beograd doveo vojsku za koju se procjenjivalo da ima do pola milijuna ljudi. U ljeto iduće godine 12. rujna 1683. neki izvori kažu kako je Veliki vezir Kara Mustafa Ćuprilić krenuo na zidine Beča s 300.000 ljudi. Osmanlije su smatrali da bi im padom Beča bila otvorena vrata Europe. Poraženi od strane zajedničkih snaga habsburške vojske i vojske poljskog kralja Jana III. Sobjeskog, koji je još u ožujku sklopio obrambeni sporazum, osmanske snage se povlače u Ugarsku. U mletačkom Senatu unatoč značajnijem porazu Osmanlija, vlada stav o neutralnosti u ratu.²

Morlaci *kavaliere* Ivanu Radošu javljaju kako su spremni se ujediniti sa Morlacima pod turskom i habsburškom vlašću čime bi dosegli brojku od 40.000, ali i prijete da ako im Republika ne pomogne da će se obratiti i Papi i Caru za pomoć. Zadarski nadbiskup Evangelista Perzaghi 8. studenog 1683. potvrđuje državnom tajniku i kardinalu Cibu da je pogranično područje konstantno nemirno i da su Morlaci, sada ujedinjeni kao što su obećavali, sami osvojili Skradin, Vranu, Obrovac i Drniš. U Senatu se 15. studenog raspravljalo što učiniti po pitanju morlaškog ustanka i odlučeno je da im se pomogne glede plaće i hrane. Nuncijatura 22. siječnja 1684. izvještava kardinala Ciba kako je carev poslanik uspio privesti Republiku u sv. Ligu pridruživši se Habsburškoj Monarhiji, Poljskoj i Papi. Senat u Rim šalje poslanika Girolama Landa da od pape Inocenta XI. zatraži financijsku pomoć. Venecija je, naime, još bila iscrpljena od Kandijskog rata (1645. - 1669.). Senat je Morlacima obećao pomoć i zaštitu i samim time je pokrenuo migraciju čime je u zaleđe Zadra i Šibenika iz osmanskog teritorija došlo 4.000 kola i 40.000 ljudi. Generalnom providuru je naloženo da ih primi pod zaštitu i potajno opremi oružjem i streljivom, nastavljajući pregovore s morlačkim poglavarima: Ivanom Radošem, Stojanom Jankovićem i jednim Paštrovićem. Unatoč pomoći nisu smjeli još razviti zastavu sv. Marka dok Republika službeno ne stupi u Ligu.³

¹ Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split 2013., str. 153.

² Vrandečić, str. 180.

22. ožujka 1684. Senat je ratificirao Ugovor o pristupanju Svetoj ligi. Atmosfera u Republici se promijenila, jer je odjednom postojala realna mogućnost povratka otprije izgubljenih kraljevstava; Negroponta, Cipra i Krete, kao i osvajanje novog: Peloponeza, Mlečanima poznata kao Moreja. Plan je bio konsolidirati moć u Dalmaciji te ju pretvoriti u žarišnu točku za izvođenje svih daljnjih ratnih operacija na Levantu.⁴ 24. travnja je nuncijatura izvijestila Rim da su Morlaci zauzeli Zadvarje, koje je bilo od strateške važnosti, jer je pružalo pregled na put do Klisa i prema zapadnoj Hercegovini. Po izvještaju splitskog nadbiskupa Cosmija je Zadvarje 20. Travnja osvojeno bez otpora jer su došli pod utvrdu i prije opsase dio branitelja potkupili sa 100 cekina. 25. travnja 1684., na blagdan sv. Marka, Mletačka Republika i službeno stupa u Svetu ligu i u rat. 18. svibnja nuncijatura prenosi kardinalu Cibu da je alajbeg Jusuf Filipović s 2.000 vojnika dospio pod utvrdu. U ponedjeljak 22. svibnja su započeli s napadom. Splitski knez Alessandro Priuli sa 6 galeota i 200 vojnika preko Omiša pristiže Zadvarju u pomoć. 24. svibnja splitski knez javlja da se Turci povlače. 10. Lipnja je u Veneciju prispjela vijest o pobjedi kod Zadvarja, ali i o osvajanju Risna u Boki. Sredinom lipnja generalni providur Mocenigo izvještava Senat o ukupnom broju vojno sposobnih na graničnom području. Brojke su sljedeće: Dugopolje – 50, Dicmo – 150, Bisko – 60, Muć - 25, Ogorje - 70, Bračevići - 40, Labin – 30, Suhi dolac – 25, Bristivica i Blizna – 70, od Drniša do Knina – 300, od Vrlike do Nutjaka – 500, Livno – 200, na Livanjskom polju do Buškog blata – 2.000, Mostar – 400, Gabela – 700, Ljubuški i Primorje – 800, Duvno – 700, sela od Buškog blata do Cetine – 300, dakle oko 6 i pol tisuća vojnika.⁵ Mocenigo se u listopadu spremao napasti Knin, ali nuncijatura 14. listopada javlja kardinalu da se providur razbolio. Još istog mjeseca dolazi njegova zamjena Pietro Valiero.⁶

28. listopada nuncijatura javlja Kardinalu Cibu da je novi generalni providur Valiero, koji se početno planirao pridružiti providuru Zenu pri osvajanju Novog odlučio Morlacima pri pokušaju osvajanja Sinja dati top i generala Marcella. 20. studenog je pod zidinama grada 6.000 Morlaka i 300 plaćenika pokušalo osvojiti ga, ali neuspješno. Početkom siječnja 1685. Vojne operacije su obustavljene zbog lošeg vremena do početka veljače kada je Valiero, pod pritiskom Morlaka odlučio lokalne snage nanovo poslati pod zidine Sinja. 28. travnja general Marino Michieli s 11.000 ljudi stiže na Sinjsko polje, gdje zauzimaju kulu Nutjak na Cetini i most u Trilju te kreće na Sinj. 2 travnja započinje topovska paljba na zidove korlata.

3 Vrandečić, str. 159.

4 Vrandečić, str. 160.

5 Vrandečić, str. 163.-164.

6 Vrandečić. Str 170.

U noći 6. travnja se na Prologu okupilo 2.000 Turaka. U subotu 7. travnja su bosanski paša Mustafa, hercegovački paša Mehmed i zapovjednik Livna Hasan-paša s 2.000 konjanika i pješadije potukli Valierove snage. Turci potkraj lipnja kreću na Zadvarje, gdje su potučeni od Valierovih postrojbi. Za vrijeme jeseni su uz pomoć serdara Jankovića i Morlaka osvojeni neki prostori u Lici i Bosni. Cornaro iz Boke dolazi u Split i okuplja 3.000 plaćenika, 4.000 hajduka te s generalima San Polom i vojvodom od Parme kreće na Sinj. Time 10. rujna 1686. mletačka vojska po treći put stiže pod zidine Sinja. 24. rujna otpočinje topovska paljba na grad koja je trajala 4 dana. U subotu 28. rujna kreće napad na zidine, prilikom kojeg provaljuju u unutrašnjost utvrde te je osvajaju.⁷

14. travnja 1687. novi bosanski paša Mehmed Atlagić započinje napad na Sinj vojskom od 20.000 pješaka i konjanika i s 4 topa. Kotorski se providur Zeno s 1.500 konjanika ujedinio s Jankovićenih 1.200 Morlaka i generalnim providurom Cornarom koji je okupio 3.000 plaćenika. U subotu 19. Cornaro s lokalnim borcima kreće prema Sinju, a u Konjskom se spajaju s konjicom providura Zena i Morlacima serdara Jankovića. U petak 25. travnja na blagdan sv. Marka Cornaro s 10.000 boraca kreće iz Dicma prema utvrdi, ali su se osmanske snage već u noći 23. travnja bili povukli.⁸

Početak rujna 1687. Cornaro konačno počinje i opsadu Novog, koju se već neko vrijeme planiralo, a koja je potrajala gotovo mjesec dana. Novi u mletačke ruke pada 30. rujna. Knin je osvojen 12. rujna i nakon dvotjedne mletačke opsade posljednja značajna dalmatinska utvrda pala je u kršćanske ruke.⁹

Potkraj studenog je providur Molino osvojio i vrgoračku utvrdi. 26. veljače 1699. u Srijemskim Karlovcima carski, poljski i ruski predstavnici potpisuju mir s osmanskim predstavnikom, pri kojem se u sporazumu vodilo načelom *uti possidetis*.¹⁰

2.2 Drugi Morejski rat(1714. - 1718.)

9. prosinca 1714. Osmansko Carstvo Mletačkoj Republici objavljuje rat ohrabreno prijašnjom pobjedom nad Ruskim Carstvom 1711. i zaokupljenošću Habsburgovaca Ratom za španjolsko nasljeđe.¹¹ 3. kolovoza turska vojska, za koju se procjenjivalo da je imala 50.000 ljudi je započela napad na Sinj. Do sredine kolovoza, kada je Mustafa paša Čelić poveo konačni napad na zidine, već su bili izgubili 10.000 ljudi.

⁷ Vrandečić, str. 181.

⁸ Vrandečić, str. 186.

⁹ Vrandečić, str. 201.

¹⁰ Marko Rimac, Bitka za Imotski 1717., Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2022. str.18.

¹¹ Josip Vrandečić, Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split 2013., str. 225.

Nakon neuspjele akcije uvečer se povlače preko Cetine, bježeći pred providurom Angelo Emom i generalom Spaarom, koji su bili krenuli iz Klisa.¹²

Značajan je i turski pokušaj zauzimanja Krfa 8. srpnja 1716. vojskom od 33.000 ljudi. Opsada utvrde kojom je zapovijedao njemački general Johann Matthiasa von der Schulenburg neuspješno je završila 2 dana nakon početka, 18. srpnja, zahvaljujući nevremenu. Također kod Petrovaradina 5. kolovoza princ Eugen Savojski sa vojskom od 78.000 vojnika pobjeđuje brojčanu nadmoćniju tursku od 100.000 i tjera ih na povlačenje.¹³ naposljetku imamo i opsadu Imotskog, koja započinje 27. srpnja 1717. Opsada je trajala svega 4 dana, iako je bilo moguće i brže ju zauzeti miniranjem zidina, ali bi obnova utvrde bila duga i skupa, tako da se odustalo od tog plana. 1. kolovoza branitelji se predaju ostavivši za sobom svoje zastave streljivo i zalihe.¹⁴ Rimac 21. srpnja 1718. Mletačka Republika, austrijski car Karlo VI. i Osmansko Carstvo potpisuju mir u Požarevcu. Odredbama ovog mira cijela je Dalmacija oslobođena od osmanske vlasti, a Republika osvaja i ostatak područja unutrašnjosti Dalmacije. Taj teritorij označen linijom razgraničenja Mocenigo je kasnije nazvan *acquiosto nuovissimo*, najnovija stečevina.

3. Prostor “Nove stečevine”

3.1 Granice

Pred kraj prosinca 1698. Senat izjavljuje da je spreman potpisati mirovni ugovor. Pri podjeli teritorija, nakon ugovora, je Senat zastupao načelo *Uti possidetis, ita possidatis*, u prijevodu „ono što netko posjeduje, neka mu ostane“. Kako se ovaj rat vodio i zbog bivših mletačkih posjeda u Grčkoj i Epiru oni su dakako također bili uključeni. U Srijemskim Karlovcima 26. siječnja 1699. pripadnici Svete lige, dakle carski, poljski i ruski, u odsutstvu mletačkog predstavnika potpisuju mir s osmanskim izaslanikom. Habsburška Monarhija je mirovnim ugovorom proširila svoje granice do Velebita, Beograda i Banata. Republici su pripali Peloponez i Santa Maura. U Dalmaciji je dobila Knin, Novi u Boki, Sinj, Čitluk s Gabelom,

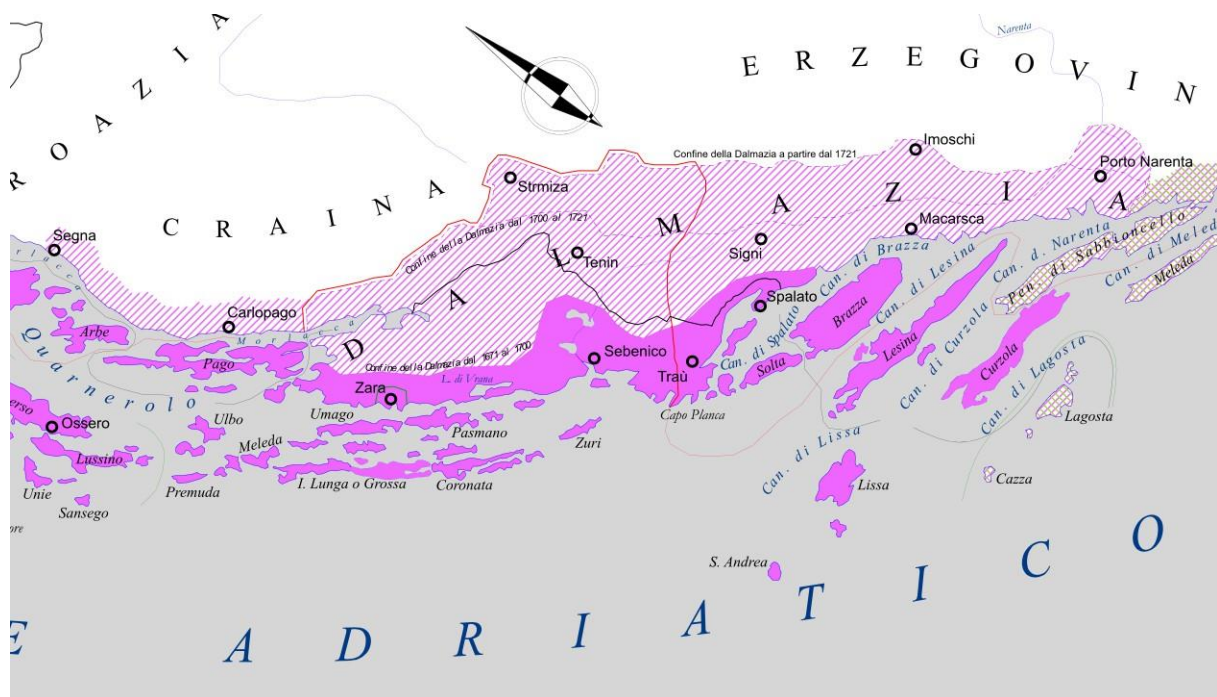
¹² Vrandečić, str. 233

¹³ Vrandečić, str. 235

¹⁴ Marko Rimac, Bitka za Imotski 1717., Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2022. str. 32.

Vrgorac i Zadvarje. 9. svibnja 1699. u Zadar uplovljava mletački poslanik za razgraničenje po kom će kasnije linija razgraničenja dobiti ime, Giovanni Grimani. Što valja napomenuti je da su ovom linijom razgraničenja Veneciji pripali Knin i Sinj pored drugih područja u Dalmaciji koja joj do sada nisu nikako pripadala.

No, nije ipak bilo tako jednostavno kao što se činilo. Naime, Mlečanima su pripale utvrde koje im je sultan u sporazumu prepustio, ali nije bilo spomena o područjima koja spadaju pod ovlast tih utvrda. Time je Republika ostala bez dijela Kninske, Vrličke, Sinjske, Zadvarske i Vrgoračke krajine, koje su kasnije bile podijeljene na 2 dijela. U mirovnom ugovoru je također bilo zavedeno da mletačke utvrde moraju biti od granice udaljene 1h hodanja. Potkupljivanjem, je Republika dobila područje Potravlja, a linije je išla pravocrtno od utvrde do utvrde, dakle od Knina do Vrlike, preko Potravlja do Sinja, dalje je išla do Zadvarja pa do Čitluka i Gabele.¹⁵

Slika 1. Karta unutrašnjosti Dalmacije nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699.

3.2 Reljef i geografska slika

Po izvještaju generalnog providura Francesca Grimanija dobijamo sliku koja nam govori da je prostor onoga što je danas poznato kao dalmatinska zagora je karakterističan po svom kršovitom kraju koji uvelike ograničava poljoprivrednu iskoristivost ovog područja, izuzev

¹⁵ Rimac, str. 17.-18.

nekoliko polja poput Sinjskog, Imotskog, Vrgoračkog polja te Kosova polja kod Knina. Zemlja crvenica, nastala raspadanjem vapnenca i dolomita, koja je dobro zadržavala vodu zahvaljujući nepropusnoj podlozi od gline i lapora je bila od velike koristi za vrijeme ljetnih suša. Međutim, za vrijeme zimskih ili ljetnih kiša polja bi, zahvaljujući rijekama Cetini, Krki i Zrmanji lako poplavila. Močvarna područja su također bila problematična jer su bila leglo bolesti, stvarala neprohodan teren i bila nesklona poljodjelstvu. Unatoč svom nepovoljnom reljefu, područje Acquisto Nuova je bilo od iznimne važnosti za kontinentalne trgovačke puteve iz unutrašnjosti Bosne, tj. Osmanskog Carstva.

3.3 Podjela zemlje

U područjima “nove stečevine”, a kasnije i “najnovije stečevine” se provodio tzv. proces *assegnazione*, pri kom bi Republika zemlju dodijelila narodnim vođama, serdarima i harambašama, koji bi ju kasnije dijelili narodu, ponajprije članovima svog vojnog odreda.¹⁶ Ipak nisu u potpunosti uspjeli se odvojiti od osmanskog sustava, jer su i ovdje morali davati određeni dohodak, većinom jednu desetinu uroda žitarica, petinu proizvedenog vina, a ponekad su plaćali i u novcu. Pri seljenju stanovništva se Republika oslanjala i na sloj *benemerita*, zaslužnih koji su koristili svoju ulogu u vojsci ili kao društveni glavari za dovođenje obitelji na mletačka teritorije.¹⁶

4. Narod

4.1 Novodoseljenici

Ime Morlaci vjerojatno potječe od bizantsko-grčkog *Μαυρόβλαχοι* (Morovlasi) kako su se nazivali pastiri na balkanskom prostoru. Ime prevedeno na hrvatski bi značilo “crni Vlasi”, gdje su pridjev “crni” vjerojatno dobili zahvaljujući tamnoj tkanini od koje im je odjeća bila izrađivana. Morlaci su u pravilu bili ostatci predromansko-romansko-slavenskih skupina pastira koji su na prostor dalmatinskog zaleđa doselili prilikom osmanske okupacije 1573. Doseljavali su pretežito iz područja tadašnje Bosne i Bukovice, prema planu Osmanskog Carstva o naseljavanju novoosvojenog teritorija. Morlačke kuće su bile jednostavne, karakterizirane kamenim suhozidima i pokrivene slamom, kolokvijalno nazvanom *šindra* ili *šepar*. U 18. stoljeću već javljaju kamene kuće, pokrivene kamenim pločama, a i za životinje koje su prije spavale sa seljacima u kući radi topline, je napravljen odvojen prostor *pojata*. Čestim pljačkaškim pohodima je onemogućeno dugotrajno obrađivanje zemlje, pa tim poljodjelstvo zapada u drugi plan, dok se stočarstvo prioritizira. A prilikom dužih perioda mira

¹⁶ Josip Ante Soldo, Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, Ogranak Matice Hrvatske, Sinj 1997., str. 16.

zemlja se počela obrađivati. Ovaj tip naselja se Mlečanima nije svidio, jer se smatralo da su oni, koji žive van naselja skloni pljačkanju, pa je kasnije i zabranjeno živjeti van već postojećih naselja.¹⁷

Slika 2. Prikaz Morlaka u svakodnevnoj odjeći

4.2 Stočarstvo i poljoprivreda

Da bi potakla naseljavanje praznih sela Republika je Morlacima dodjeljivala zemlje za poljoprivrednu obradu, ali i livade uz rijeke koje bi nakon povlačenja plavnih rijeka nudile pregršt sijena i ispaše za stoku. Međutim, livade se nisu dijelile bezuvjetno, već se morala plaćati takozvana herbatika, to jest desetina od trave i imali su zadaću održavanja jednog konja po kućanstvu, ali bi i pri poljoprivrednoj obradi zemlje morali plaćati *teratik*, tj zemljarinu u iznosu desetine prihoda državnoj blagajni, *fiski*. Pored toga postojao je i problem redovitih poplava zimi, a teških suša ljeti, tako da imamo zapis kako je u 10 godina bilo 6 gladnih godina. Takvo stanje je stanovništvo vodilo k stočarstvu, pretežito uzgoju ovaca i koza. Stoka je bila brojna, tako da su obitelji znale imati do 600 grla stoke, a siromašnije i do 50 grla. Ali su su problemi za održavanje stoke isto tako bili brojni, tako da bi zimi ugibale od gladi ukoliko nije bilo sijena i od hladnoće jer nije bilo štala, bolesti metiljavosti čije si liječenje seljaci nisu mogli priuštiti i manjka pitke vode ljeti. Ljeti je jedno od rješenja bilo da obitelji po dogovoru dijele jedan bunar jer je kopanje novog bunara bilo skupo za većinu seljaka. Još jedno rješenje za vrijeme ljetnih suša je seljacima bilo transhumantni tip stočarstva, pri kojem su ljeti napuštali sušne doline te bise uputili na planinske pašnjake Velebita, Kamešnice i Dinare. S ciljem

¹⁷ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 25.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/morlaci>

melioracije polja splićanin Francesco Mussura, pokušava stvoriti irigacijski sustav u Sinjskom polju, što mu i uspijeva¹⁸

4.3 Vojna služba

Profesionalne postrojbe mletačkih stečevina u unutrašnjosti Dalmacije koje su ratovale na gotovo svim bojištima mletačko turskih ratova su se u pravilu dijelile na 2 vrste: *Fanti oltramaroni* ili pješništvo i *Croati a cavallo* ili *Cavalleria Croati*, tj konjaništvo. Ako uzmemo u obzir da je uzgajanje konja u Dalmaciji bili prošireno, jer je područje danas kolokvijalno nazvano Dalmatinska zagora i Promina bilo značajno za prijevoz robe iz Osmanskog Carstva, ne iznenađuje podatak da je, primjerice, u drniškim postrojbama 80,81% iznosio broj konjaništva, dok je pješništvo bilo 19,19%. Konjaništvo je bilo razvijeno do te mjere da je došlo i do pojave autohtone vrste, tzv. dalmatinskog bušaka. O važnosti konjogojstva govori i činjenica da su obitelji u drniškom području bile dužne držati barem jednog konja za potrebe države. Pri analizi dokumenata koji svjedoče o participaciji u vojnim djelatnostima vidimo da najintenzivnije djeluju područja od zadarskog, preko splitskog pa do makarskog zaleđa. Na tome imamo zahvaliti taktici koju je provodila Mletačka Republika. Naime, novopridošlo morlačko stanovništvo, koje je ovamo migriralo s teritorija Osmanskog Carstva, je prevalentno bilo naseljavano na upravo ta, granična područja, gdje su u zamjenu za vojnu službu dobivali zemlju.¹⁹

4.4 Obrazovanje

Točne zapise o organizaciji neke škole nema, kamoli podatak koliko djece je imalo pristup ikakvoj naobrazbi, ali ne bismo išli predaleko kada bi pretpostavili da je bila neka vrsta nastave. Ipak je, ako barem u Sinju, bilo stacionirano nekoliko talijanskih časnika i mletačkih službenika koji su za svoju djecu vjerojatno htjeli nekakvu naobrazbu. A i imućnije obitelji, dakle obitelji serdara i harambaša, su družeći se s mletačkim časnicima i službenicima dobili uvid u svijet zapadnjačke kulture. Stoga nije apsurdna ideja da je u Sinju, pored redovnika franjevac, moglo biti i učitelja koji su tu dovedeni iz većih sredina poput Splita ili Šibenika. Glede obrazovanja, 1705. je u razvijenijim sredinama bilo određeno da sinovi dobročinitelja samostana franjevac imaju prioritet pri pohađanju nastave. U školama se posebice pozornost pridavalo učenju latinskog i hrvatskog, ali i talijanskog jezika.

¹⁸ Josip Ante Soldo, Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, Ogranak Matice Hrvatske, Sinj 1997. str. 129.

¹⁹ Lovorka Čoralić; Filip Novosel, Drnišani u mletačkim prekomorskim postrojbama u 18.st., Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 38(1), 2021.

U školama se djecu učilo pisanju i čitanju hrvatske latinice, osnove matematike, dakle poznavanje samih brojeva, zbrajanje, oduzimanje i množenje, ali ne i dijeljenje.²⁰

4.5 Trgovina

Postojala su tri puta kojim je roba putovala iz Bosne put zapada. Prvi je išao preko Bilog briga, pa niz planinu Prolog, dalje preko Cetine kod Hana u Sinj, a odatle u Split. Drugi je išao preko Trilja, gdje je preko riječne skele prelazio Cetinu, a treći put je vodio do Panja pored sela Rumin. Glavna skela za stoku je bila u Zadru, odakle se ona dalje razvozila po Republici. Pitanje sigurnosti je bilo od ključne važnosti, tako da su trgovačke puteve uobičajeno čuvali panduri zajedno s plaćeničkom konjanicom. Kako su neki karavanski putevi za trgovinu bili neuređeni, potovanja iz Bosne do Splita ili Zadra su znala trajati i po nekoliko dana, pa su uređena i mjesta trgovcima za odmaranje i noćenje nazvana *badžana*. Badžane su se postavljale u manjim mjestima na trgovačkim putevima, dok su gradovi poput Splita, Zadra i Šibenika imali svoje lazarete.

Za vrijeme Prvog morejskog rata dolazi i do trgovanja robljem, koje je Republika kanila dovesti pod kontrolu nametanjem poreza koji je i u slučaju roblja iznosio desetinu prihoda ili plijena iz pljačkaških pohoda. Da bi izbjegli to oporezivanje, Morlaci bi, prije povratka sa pohoda bi prodavali plijen. Mlečanima je robovlje bilo zanimljivo jer bi im služili kao jeftina radna snaga, primjerice veslači na galijama, tako da su se od radno sposobnog roblja uzimalo ljudstvo, a od staraca, žena i djece desetina prihoda. A bilo je i slučajeva kada su Morlaci zapadali u ropstvo te bi se vršila zamjena roblja. Imajući to na umu providur Pietro Valier u rujnu 1685. nalaže da se nakon pljačkaških pohoda, prije podjele plijena odvoji dio koji bi služio za otkup robova, ako je Morlak zarobljen dok je djelovao po zapovijedi glavara.²¹

²⁰ Josip Ante Soldo, Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, Ogranak Matice Hrvatske, Sinj 1997. str. 157.-160.

²¹ Soldo, str. 169.

4.7 Ishrana

Dijeta običnog seljaka je pretežito bila vegetarijanska, a meso se jelo gotovo samo nedjeljama i blagdanima. Jela svakodnevice su bili kupus, ljutika, češnjak, crljenac. Kiseljenje hrane je također bilo rašireno, tako da se često kiselio kupus i mlijeko. Mlijeko je samo po sebi bilo jedno od važnijih namirnica, jer je bilo višenamjensko. Iz njega se vadilo maslo, kiselo ga se i pravilo vrhnje i sir. Kako su naselja nicala uz rijeke, riba je također bila neizostavan dio prehrane, a lovilo ju se do te mjere da ju se i izvozilo.²²

5. Migracije

Prve veće migracije su se odvijale još za vrijeme prvih godina Prvog morejskog rata, kada Ivan Radoš mletačkoj nuncijaturi javlja kako se na graničnim područjima naselilo 3.000 obitelji, neke na područjima oko Šibenika, a neke na području od Šibenika do Klisa, vođeni glavarima Matom Nakićem, Matom Živkovićem, Filipom i Markom Sunarićem, Ivanom Prodaščićem, Markom Buljevićem i Radom Nolićem. A početkom stupanjem Mletačke Republike u Sv. ligu i priključivanju u rat, osmanske snage iz Livna tjeraju izbjeglice koji su bili pod Klisom i njih 200 je primorano se vratiti na turske teritorije.²³

Za vrijeme neuspješnog napada na Sinj 1685., Ilija Peraica 30.000 ljudi dovodi u trogirsko zaleđe. A osvajanjem Sinja i time Sinjske krajine 1686. počinje masovnije naseljavanje na oslobođeno područje, pa imamo dvadeset obitelji iz Rakitnog i nekoliko pravoslavnih iz Uskoplja vođenih protom Đorđom. Selidbom iz Rame u Sinj, zabilježeno je i desetak obitelji, ali iz neposredne blizine manastira. I providur Zeno daje izvještaj Senatu kako je među doseljenicima Duvna, Livna, Rakićana i Ramljaka bilo 500 ljudi u dobi za vojnu službu. A zahvaljujući maticama sinjske župe imamo i evidenciju imena obitelji doseljenih iz Rame.²⁴ Računajući s novijim valovima iseljenika providur Cornaro imenuje guvernadura Nikolu Michielia da sa harambašama koordinira naseljavanje, nadgleda i vodi popis stanovništva, propisuje vojnu službu ali i pazi da obave svoju obvezu o obradi zemlje.

4.1 Migracije na području Sinjske krajine

Sve veće seobe su predvodili glavari, primjerice braća Pavao, Božo i Grgur koji iz Livna u Maljkovo dovode 27 obitelji, harambaša Nikola Janković iz Duvna koji se u studenom 1687. sa 27 obitelji smjestio na Žankovoj glavici kod Sinja ili harambaša Jure Radanović Kalodero koji se 70 obitelji početkom 1688. dolazi iz Rame i dobija 400 kanapa zemlje u Bajagiću.

²²Josip Ante Soldo, Etničke promjene i migracija stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća, Zbornik cetinske krajine 4: 81-143., Sinj 1989. str. 248.

²³ Soldo, str. 91.

²⁴ Soldo, str. 91-92.

Posebito za selo Hrvace imamo detaljne zapise o doseljavanjima i vođama, pa tako imamo harambašu Miju Mušterića koji je za svojih 24 obitelji dobio veliki prostor, trećinu sela Hrvace do sela Lučane i Česma-vode i uz to područje od Zelova do Cetine, prostor od 500 kanapa. Nadalje se spominje neretvanski serdar Mate Bebić koji 12 obitelji naseljava također u Hrvace kao i harambaša Dmitar Božinović koji iz Duvna dovodi 25 obitelji te se naseljava podno gore Pliševice. Neretvanski serdar Mate Bebić sa sobom iz sela Doljani, koje je spadalo pod župu Rame, dovodi 12 obitelji. Neko vrijeme kasnije dolazi i Petar Kekezović na čelu 20 obitelji i za obnavljanje kuće i obradu zemlje u Vojvodinu docu, a kasnije i izgradnju improvizirane utvrde, sarampol, i uz nju dvije kule mu 1697. providur Mocenigo dodjeljuje neke zemlje na područjima koji su već bili određeni za banderiju Mušterića.²⁵

Selo Dicmo, podijeljeno na 2 dijela, pripadalo je dvama banderijama, onoj Pavla Bilandžića, koji je iz Duvna doveo ljude u Krušvar. Druga bandijera, nešto južnija je bila Ercegovaca i Maretića koja je obuhvaćala ostatak Dicma i njegovih prostora pogodnih za poljoprivredu, Sičane, Mojanka, Polje, Kopravno i Radinje.²⁶

1691. se ovdje naseljava harambaša Pavao Šolić. Moguće da je vodio narod iz livanjske krajine, gdje je u Podhumu bilo Šolića. Zauzima prostor na predjelima Muća, Sutine i Brštanova. Obnavlja i kulu Mustafe Alesića, ali zauzvrat ne dobiva više od 40 kanapa zemlje. Obratno tome je bila situacija harambaše Jeronima Milasinovića iz Rakitnog, koji 1695. dovodi 40 obitelji, a zauzvrat dobiva mjesečnu plaću od 18 lira. Naseljava se na Radošiću, ali kako Milasinoviće 1709. ne spominju u zapisima možemo pretpostaviti da se obitelj seli, što nije rijetka pojava, pa smo takvih primjera imali i u Dicmu gdje obitelji Sunac, koji su imali ukupno 70 kanapa za obrađivanje, ali se najednom više ne spominju u zapisima. Ipak je u Neoriću bilo i onih obitelji koje su se održale i sve do danas. Jedna od kojih je obitelj serdara Mate Veića, kojemu su na upravu dali Neorića i dio Muća.²⁷ Kako je vremenom nestajalo zemlje u nizinama, neki su se dali u gorje i brdovite predjele. Tako je harambašu Bartulu Jelaviću, Vidu Jeliću, Marko Bebiću, Vidu Jeloničiću i Grguru Segoničiću u listopadu 1693. bilo podijeljeno 100 kanapa na Zelovu. I Pavlu Baraću, koji sa 20 osoba 1697. dolazi na Zelovo dobija 40 kanapa oko brda Plišivice. Ovo nam govori

²⁵ Soldo, str. 93.

²⁶ Soldo, str. 94.

²⁷ Soldo, str. 96.

kako se pokušavalo rasteretiti nizinske predjele, u kojima je već i odviše novodoseljenika bilo i kojima su manji zemljišni posjedi bili dodjeljivani. Još jedan sjajan primjer je harambaša Šimun Jukić kojemu je 1693. dodijeljeno 40 kanapa i kula s bunarom, koji bi ljeti bio od presudne važnosti.²⁸

Potravlje je pretežito bilo tranzitno područje, ali je i ono 1697. naseljeno novopridošlim Hercegovcima. U listopadu serdar Antun Prološćić, Šimun Hrgovič i harambaša Antun Knezović na ovo područje dovode 500 ljudi. Od 1689. do 1690. 3 obitelji, Vučković, Budimir i Bilandžić naseljavaju gotovo cijelo Maljkovo, što je dakako dovodilo do sukoba oko zemljišta. Iako je nekoliko obitelji bilo doselilo u Maljkovo, malo koje izuzev ove 3 su se tu duže zadržale. Nadalje dolazimo do Dabra, gdje je providur Mocenigo harambaši Grguru Buljanu dodijelio zemlje od Dabra do podnožja Vještič gore i od Dubrave do Rumina, koje su bile podijeljene na one u Biteliću i one u Vučupolju. Bilo je kasnije nesporazuma, tako da su 27. lipnja kod providura Moceniga došli harambaša Grgur Buljan i serdar Ante Prološćić, a s druge strane su bili harambaša Grgur Cvitković, Bože Vučković, Pavao Bilandžić i Jure Budimir. Možda se i ne bi išlo pred providura radi jednostavnih zemljišnih pitanja, ali kako je Buljan bio obvezan izgraditi obrambene objekte i uspostaviti graničnu stražu, pitanje zemljišta je postalo ozbiljnije. Kako Buljana nije zapala zadovoljavajuća količina zemlje zatražio je selidbu u Bitelić, gdje je stao do 1699.

4.2 Dolazak Poljičana

Kao nagradu za svoju vojnu službu su Poljičanima bila dodjeljivana zemljišta oko Trilja. Međutim, ispostavio se problem jer su tu već otprije živjeli Morlaci, kojima je Republika također po meritokratskom načelu dijelila zemljišta, a svakako nije bilo dovoljno za sve. 1891. godine se nekoliko obitelji iz Poljice doseljava vođeni kapetanom Stjepanom Stazićem i harambašom Matom Žuljevićem. Obitelji su pretežito bile iz Donjeg Doca, Srinjana i Sitnog, a ukupno je bilo oko 240 novodoseljenih kojima je podijeljeno 208 kanapa. Nadalje imamo harambašu Petrovića koji je za svoju službu pod Mocenigom dobio 100 kanapa za 173 osobe koje su s njim došle.²⁹

²⁸ Soldo, str. 113.-113.

²⁹ Soldo, str. 98.-99.

4.3 Dolazak Hercegovaca

Za razliku od seobi iz Bosne, koje su pretežito predvodili harambaše ili krajišnički odredi, one iz zapadne Hercegovine su bile pod mletačkom organizacijom, pa samim time vidimo i razliku u smještavanju doseljenika. Dok su harambaše obitelji što su ih vodili pokušavali naseljavati u užem području, Mlečani su ih rasprostrijeli duž nove stečevine, od Vrgorske krajine do Ravnih kotara. Pa tako imamo serdara Rožića i harambašu Delijića koji s područja oko Mostara dovode nekoliko obitelji i dobijaju 25 kanapa na prostoru preko Cetine, od nove granice do Gradine. Imamo i slučaj harambaše Nikola Podbiočića iz Rakitna koji je u lipnju 1692. dobio neku zemlju u Vedrinama. Kako su u to vrijeme počele seobe Poljičana, dolazilo je gdjekad do sukoba, kojima bi morao posredovati i sam providur. Intenzivnija seoba iz Hercegovine započinje 1693., što potaknuti i mletačkim beneficijama i osmanskim represijama. Naime dok je sultan Ahmed II. naredio da katolici plaćaju neku vrstu poreza za vjenčanja i druge kršćanske obrede, Mletačka Republika im je nudila ugovore, kojima je nekima glavarima i narodu obećavala i novčanu pomoć ako se odluče na prelazak u Dalmaciju. Primjerica, Nikola Prološćić iz Goranča kod Mostara koji bi za dovođenje okolnih obitelji zagarantirano dobio svoju zemlju, kao i pozajmljenih 1.000 reala. Ovim pregovorima je dakako trebao svjedočiti i netko od državnog činovništva, uloga koja je zapala kolunela Juru Crnicu i Vinku Bujovića iz Perasta. Shodno s tim Bujović sklapa još i ugovor s nekim Jurom Cvitkovićem, koji je isto bio iz Goranča, da će Mate Cebić iz Brotnja, Lalić i Mate Vučić iz Blata i Pavao Jeličić iz Prokna sa svojim obiteljima prijeći na teritorij Republike i obećaje im 100 reala zauzvrat. Ovi ugovori su konačno urodili plodom 1693. kada počinje seoba vođena harambašom Ivanom Mamićem iz Mostarskog blata, dovodeći mnoštvo kršćanskih obitelji uz pomoć fra Franje Radnića iz Brotnja. A daleko veća seoba nastupa sljedeće godine, kada iz područja pod Mostarom, Mostarskog blata, Brotnja i Goranča put Dalmacije vođeni serdarima, harambašama i kapelanima dolazi oko 5.000 ljudi čije je naseljavanje Vlada konačno mogla koordinirati i time organizirati značajnu obrambenu snagu u dalmatinskom zaleđu.³⁰

Valja spomenuti i imena narodnih vođa, pa iz Goranča imamo serdare Juru Prološćića i Juru Zovkovića, a harambaše Duju Cvitkovića, Abrama Knezovića, Šimuna Hrgovića, Josipa Delića, Miju Kiosića, Iliju Glavurdića, Grgura Vukojevića i Križana Sesardić. Iz Mostarskog blata je bio serdar Jakov Vukojević i harambaše Ivan Radić, Ivan Biliotović, Kresić i Stjepan Bronzar. Na posljetku iz Brotnja (Gornjeg) imamo serdare Juru Dugarševića i Juru Jeličića kao i harambaše Iliju Grbišića, Jozića Mihatovića, Iliju Jurišića, Stjepana Derimića, Iliju Đuričića,

³⁰ Soldo, str. 100.-101.

Vida Žiga, Jakova Jeličića, Ivana Šalinovića, Nikolu Prološčića, Mihu Dogančića i Miju Duhakovića i kapelana Franka Marinovića. Kapelanu je dodijeljena plaća prekomorskog vojnika, serdarima mjesečna plaća u iznosu od 10 dukata, a harambašama 12 lira.³¹

5. Religija

5.1 Pitanje vjeroispovijesti

Stanovništvo doseljeno iz istočne Hercegovine i zapadne Crne Gore su pretežito bili kršćanske vjeroispovijesti, s tim da su većinskim dijelom bili pravoslavni kršćani, dok je značajan broj onih doseljenih iz zapadne Hercegovine, poznati i pod nazivom Bunjevci bio većinski katoličke vjeroispovijesti. Još nakon Kandijskog rata, a kasnije i nakon oba Morejska rata značajnije se mijenja religijska slika u novonaseljenim teritorijima. Iako je Republika već naučila kako ophoditi s pravoslavnom populacijom u kolonijama na Peloponezu i onima i Jonskom moru, nije im se svidio povećani priljev pravoslavnog stanovništva iz Osmanskog Carstva. Tolerantnost glede vjeroispovijesti je bila u skladu s politikom Republike, a i sami pravoslavni svećenici su umnogome bili od koristi prilikom pregovaranja s morlaškim pridošlicama. Prioritet je bio da se svi muslimani, koji su bili pretežito porobljeni, oslobođeni robovi preobrate na kršćanstvo. Generalnom providuru Pietru Valieru se nije sviđala angažiranost katoličkog svećenstva naspram novodoseljenika i vjerovao je da opasnost predstavlja upravo to, što bi se novonaseljeni mogli za pomoć okrenuti pravoslavnim svećenicima i redovnicima, koji su još bili osmanski podanici i da bi mogli iskoristiti svoj položaj da dio njih vrate na osmanske teritorije. Ipak, nije uvijek bio takav odnos vlasti i Crkve. Primjer nalazimo u suradnji episkopa Nikodima Busovića, inaugurirana 1692., koji je surađivao s generalnim providurom Alvisie Mocenigom. Busović bi Moceginu davao informacije koje su se ticale osmanskih i habsburških teritorija prilikom razgraničenja nakon Prvog Morejskog rata. Ali kako je stanje na granici bilo napeto, tako su i odnosi Crkve i vlasti, tako da se odnos između episkopa Busovića i generalnih providura Marina Zame (1702. - 1705.) i Giustina da Rive (1705. - 1708.) drastično promijenio. Naime, pravoslavni Morlaci, svećenici i redovnici koji su doselili za vrijeme ratova u 17. stoljeću bili posljednji, jer svećeništvu nakon nije bilo dozvoljeno. Baš u arhivu *Archivio Segreto Vaticano* imamo očuvanu kartu Ninske biskupije 1692. godine koja nam služi kao jedan od najboljih izvora koju ukazuju na promjene religijske situacije. Iz karte se da iščitati kako pri kraju Prvog morejskog rata nijedno

³¹ Josip Ante Soldo, Etničke promjene i migracija stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća, Zbornik cetinske krajine 4: 81-143., Sinj 1989. str 101.

selo nije bilo u potpunosti katoličko, dok su neka napuštena sela bila iznova naseljavana isključivo pravoslanim stanovništvom. Ta sela su bila: Obrovac Gornji, Karin, Praskvić, Budni, Biljane, Kula Atlagić, Korlat, Benkovac, Kolarina, Vuković, Lišane, Ceranje, Miranje, Jagodnja, Kašić, Smilčić, Ravanska i Poličnik . Uspoređujući sela s karte Ninske biskupije i srednjovjekovni popis pretežito kršćanskih sela prije osmanskih osvajanja da se naslutiti da su gore navedena sela stari stanovnici u potpunosti napustili do 1692. Analizom te iste karte i hrvatska povjesničarka Mirela Slukan Altić dolazi do zaključka da je najviši stupanj kohezije i miješanosti katoličkih seljaka i pravoslanih Morlaka prisutna u područjima gdje je često dolazilo do mletačko-osmanskih sukoba. Ali isto tako bi, kad bi potreba za zajedništvom i međusobnu pomoć prošla, smanjivanjem osmanske prisutnosti, tako bi počelo neprijateljstvo među dvama religijama počelo razvijati.³²

6. Administracija

6.1 Samouprava sela

Nakon osvajanja bitnih utvrda, prostori koje su one pokrivale je ostao prazan, kako je muslimansko stanovništvo bježalo u Bosnu u strahu od odmazde, a kršćansko se za vrijeme ratovanja naseljevalo na priobalje. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine valjalo je nanovo naseliti napuštena sela, obnoviti radnu snagu, a i stalna naseljenost na graničnom području je služila u vojne ciljeve. Trebalo je naseliti područja Bukovice, Kotara, Drniša, Kninske i Cetinske krajine, kao i Neretvanske i Imotske krajine, tako da se u investiturama vodio broj muškaraca sposobnih za oružje, oni što su držali konje koji su mogli poslužiti za ratovanje i oni fizički sposobni za podizanje obrambenih zidova. Na samom početku procesa naseljavanja su vlasti dopustile život u seoskim zajednicama, gdje su narodni vođe, harambaši i serdari imali slobodu djelovanja. Dopušteno im je isključivo iz razloga što je bilo skupo državi imati plaćeničku vojsku, ali je i takvo stanje bilo strogo nadzirano od strane viših vlasti. Pored harambaša i serdara, dopuštene su bile i lige, skupštine seoskih starješina nekoliko različitih sela, i posobe, skupštine starješina jednog sela. Zanemarivanjem održavanja narodnih skupština, koje su se trebale održavati svako dva mjeseca, harambaše i serdari su postajali dio službene državne vlasti, koji su primali mjesečnu plaću i time tiho ukidali samoupravu, a vremenom su se pojavili i guvernaduri i koluneli koji su do 1718. postali izvršitelji mletačke vlasti.³³

³² Tea Mayhew. Dalmatia between Ottoman and Venetian rule *Contado di Zara 1645.-1718.*, Viella, Michigan 2008. str 204.

³³ Mayhew, str. 153.

A po završetku Prvog morejskog rata se uloga serdara mijenjala, tako da je poprimila više civilnih dužnosti, ali su pri tom serdari ipak ostali zapovjednici i regruteri teritorijalnih jedinica. Vremenom im se, kao i harambašama smanjivao broj i njihova plaća. Jedna od uloga harambaša je bila i sastavljanje čuvarskih odreda, koji su daljnim razvojem početkom 18. stoljeća prerasli u seosku policiju, pandure, čija je uloga bila zaustavljanje djelovanja hajdučkih odreda.³⁴

6.2 Generalni providur

Kako su zajednice obalnih gradova pretežito imale visoku stopu autonomije, Republika je pokušala tome stati na kraj i uspostaviti uređeniji sustav. Pri tom pokušaju dolazimo do nastajanja funkcije generalnog providura. Funkcije se postupno razvila iz generalnog kapetana, koji je većinom bio zadužen za obalne gradove. Funkcija generalnog providura se proširuje i na nadgledanje područja Nove stečevine, počimajući od područja Zadra, koji je bio postajao središte državne vlasti u Dalmaciji. Biran među mletačkim plemstvom, koje nije imalo izbora nego li prihvatiti odluku, obnašao je tu dužnost 24 mjeseca. Bio je zadužen za sva državna pitanja u pokrajini, a pri donošenju većine važnijih odluka se konzultirao sa Senatom. Upravo zahvaljujući toj korespondenciji providurove *cancellarie*, kao i onoj s lokalnim kapetanima, serdarima i harambašama, s osmanskim eminom, pašama, habsburškom vojnom upravom u Karlovcu imamo detaljan prikaz stanja na tom prostoru. Generalni providur je također bio glavni vojni zapovjednik, tako da je odlučivao po pitanju plaća vojnicima, stanju naoružanja i obrambenih utvrda. Po pitanju društvene odgovornosti, bio je zadužen i za ubiranje poreza i raspodjelu državnog novca.³⁵

³⁴ Mayhew, str. 174.

³⁵ Mayhew, str. 151.-153.

7. Zaključak

Prilikom završetka Prvog morejskog rata 1699. Mletačkoj Republici je pripao značajan dio unutrašnjosti dalmatinskog zaleđa. Granica se protezala od Knina, preko Vrlike i Potravlja do Sinja pa dalje preko Zadvarja do Čitluka i Gabele na jugu. Mletački je plan bio na osvojeni teritorij naseliti nove podanike, Morlake, koji bi također obnašali vojnu službu u slučaju napada.

U novim morlačkim selima se javlja i značajna stopa autonomije, prilikom koje sela stvaraju *posobe* i *lige*, tj skupštine seoskih starješina i glavara. Dolazi do stvaranja funkcije harambaše i serdara, tj narodnih vođa koji su predvodili seobe sa osmanskih teritorija u Dalmaciju tijekom i poslije rata. Njihova sekundarna zadaća je bila pripremanje vojnih odreda i održavanja obrambenih objekata.

Problem pri seobi je to što je područje dalmatinskog zaleđa bilo nepovoljno za stvaranje nekakvog dugotrajog naselja iz nekoliko razloga. Prvi od kojih je bio loš način obrade polja i loši urodi uzrokovani sušama i poplavama, što seljake okreće stočarstvu. Drugi je bio nesigurnost od turskog napada, pri kojem bi usjevi bili spaljeni, naselja razorena a nekad i stanovništvo odvedeno u roblje. Glad nije bila rijetka pojava, a i sama prehrana mu je bila pretežito vegetarijanska. Obrazovanje je bilo teško dostupno, čak i imućnijima.

djelovanje narodnih vođa i glavara je ipak nadgledao generalni providur, glavni mletački dužnosnik po svim državnim pitanjima. Funkcija mu je bila, kako vojna, tako i civilna, osiguravanje stabilnosti područja Dalmacije.

Osmanskim porazom, valovi doseljavanja postaju sve učestaliji, posebno iz osmanskih teritorija Bosne i zapadne Hercegovine, ali i unutar same Dalmacije, tj van granica *linea Grimani*. A promatrajući trendove naseljavanja i razvijanja naselja na „novoj stečevini“, kao i način život ljudi, njihovu svkodnevnicu, vjeroispovijest možemo sebi uprizoriti puno jasniju sliku zašto je današnje „dalmatinske zagore“ upravo onakve kakva jest.

8. Popis literature

Josip Ante Soldo. Grimanijev zakon Zakon za dalmatinske krajine iz 1755./56. godine, Golden Marketing-Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005.

Josip Vrandečić, Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split 2013.

Tea Mayhew. Dalmatia between Ottoman and Venetian rule *Contado di Zara 1645.-1718.*, Viella, Michigan 2008.

Marko Rimac, Bitka za Imotski 1717., Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2022.

Josip Ante Soldo, Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, Ogranak Matice Hrvatske, Sinj 1997.

Josip Ante Soldo, Etničke promjene i migracija stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća, Zbornik cetinske krajine 4: 81-143., Sinj 1989.

Gligor Stanojević, Dalmacija u doba morejskog rata 1684., Vojno djelo, Beograd 1962.

Lovorka Čorali; Filip Novosel, Drnišani u mletačkim prekomorskim postrojbama u 18.st., Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 38(1), Zagreb 2021.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 25.8.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/morlaci>>

9. Popis ilustracija

Slika 1. Karta centralne Dalmacije nakon Karlovačkog mira 1699. - Linea Grimani. - preuzeto 16.8.2023.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ad/Map_of_Venetian_Dalmatian_detail.png

Slika 2. Prikaz morlačkog stanovništva

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/morlaci>

Obrazac A.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja NIKOLA BILONIĆ, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce POVIJESTI I NJEMAČKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 27.09.2024.

Potpis

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica:

NIKOLA BILONIC

Naslov rada:

Mletačka „nova stečevina“ demografija i prostor

Znanstveno područje i polje: Povijest

Vrsta rada:

Završni

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

izv. prof. dr. sc. Nikša Varezić

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

izv. prof. dr. sc. Nikša Varezić
prof. dr. sc. Josip Vrandečić
prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 27. 9. 2024.

Potpis studenta/studentice:

Nikola Bilončić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.